

Історичні науки

УДК. 94(73).092.6

Вільцанюк О.М.

студентка,

Вінницький державний педагогічний університет

ім. М.Коцюбинського

Вильцанюк О.Н.

студентка,

Винницкий государственный педагогический университет

им.М.Коцюбинского

Viltsanyuk O.M.

student,

Vinnitsa State M. Kotsiubynsky Pedagogical University

**ПРАВА ЛЮДИНИ В РАДЯНСЬКОМУ ВЕКТОРІ ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖ. КАРТЕРА
ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В СОВЕТСКОМ ВЕКТОРЕ ВНЕШНЕЙ
ПОЛИТИКИ АДМИНИСТРАЦИИ ДЖ. КАРТЕРА
HUMAN RIGHTS IN THE SOVIET VECTOR OF J. CARTER'S
ADMINISTRATION FOREIGN POLICY**

Анотація: У статті досліджено процес реалізації кампанії прав людини в радянському векторі зовнішньополітичної діяльності адміністрації Дж. Картера. Проаналізовано вплив правозахисного курсу президента на розвиток американсько-радянських відносин.

Ключові слова: концепція прав людини, адміністрація Дж. Картера, американсько-радянські відносини, зовнішня політика США, дисиденти.

Аннотация: В статье рассматривается процесс реализации кампании прав человека в советском векторе внешнеполитической деятельности

администрации Дж. Картера. Проанализировано влияние правозащитного курса президента на развитие американско-советских отношений.

Ключевые слова: концепция прав человека, администрация Дж. Картера, американско-советские отношения, внешняя политика США, диссиденты.

Summary: In the article the author researches the process of implementation of the campaign for human rights in the Soviet vector of foreign policy of the J. Carter's administration. The article analyzes the influence of the human rights policy of the President on the US-Soviet relations development.

Key words: the conception of human rights, The J. Carter administration, US-Soviet relations, USA foreign policy, dissidents.

Постановка проблеми. З огляду на переважання у сучасному науковому дискурсі розуміння дотримання прав людини, як основи демократії та важливої складової успішного суспільства, постає необхідність дослідження процесу інституціоналізації правозахисної концепції на різних етапах історичного процесу. Для української історичної науки важливо прослідкувати становище прав людини в радянському суспільстві. Оскільки на 70-ті рр., зокрема на час президентства Дж. Картера, припала активізація руху за права людини, цей період є важливим для вивчення саме у досліджуваному векторі.

Проблема прав людини в зовнішній політиці США увійшла до сфери наукових інтересів багатьох дослідників. Серед американських авторів варто виділити таких дослідників, як З. Бжезинський, Д. Хіпс, Д. та П. Міше, чії ідеї близькі до т. зв. "політичного моралізму". З-поміж представників «політичного реалізму» на правозахисній тематиці зосереджують увагу, зокрема, А. Шлезінгер-молодший [11], Г. Віард, Дж. Вінсент, Г. Кіссінджер [3]. У радянській та російській історіографії питання прав людини в зовнішній політиці США, зокрема за президента Картера, досліджували Г. Арбатов, В.

Журкін, А. Тихонов, О. Широков, Ю.Мельников. Серед сучасних українських дослідників варто відзначити Золотарьову Я [8], що приділяє значну увагу концепції прав людини як складової політичної думки США.

Мета роботи. Дослідити вплив адміністрації Картера на становище прав людини в СРСР, характеризувати зміст правозахисної діяльності президента США, аналіз наслідків втілення концепції прав людини на розвиток американсько-радянських відносин.

Виклад основного матеріалу. Питання захисту прав людини різною мірою використовувалося на зовнішньополітичній арені багатьма американськими президентами. Згідно з Генрі Кісінджером американська адміністрація ще за часів Річарда Ніксона почала цікавитись питанням активного використання концепції «прав людини» у цілях зовнішньої політики Сполучених Штатів [3, р.729]. Не інакше, як це було пов'язано з початком в 1972-му р. практичної підготовки у Європі Наради з безпеки та співробітництва. Закріпленням цієї лінії стало підписання Заключного акту Гельсінської угоди, яке здійснив Дж. Форд. Акт погодились підписати 33 глави урядів країн Європи, а також Канада та США. Особливо слід акцентувати увагу на внесених до цього Заключного акту рекомендацій, які належали до так званої «третьої корзини» згаданої Наради безпеки. Саме вони стосувалися співробітництва у гуманітарних областях, зокрема в царині прав людини. Хельсінський акт затвердив, зокрема, що “держави-учасниці будуть поважати права людини і основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань, для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії” [7].

Права людини стали основою політики 39-го президента США Дж. Картера. Як слушно зауважив Шлезінгер А., її метою було відновлення міжнародних моральних позицій Америки, які були помітно підірвані війною у В'єтнамі, уотергейтським скандалом, та іншими політичними кризами. Така доктрина задовольняла як прибічників “холодної війни”, що чекали на

засудження комуністичного світу, так й ідеалістів, які вбачали в правах людини міцну основу миру” [11, с.144].

“Саме тому, що ми вільні, ми ніколи не можемо бути байдужими до долі свободи в інших місцях” – ці слова інавгураційної промови Картера стали маркером його зовнішньої політики [2]. У промові в університеті Нотр-Дам Дж. Картер пропонує заходи втілення кампанії захисту прав людини: публічна дипломатія, зміни програм економічної допомоги, нагадування офіційним особам інших країн про ситуацію з дотримання прав людини в їх країнах під час особистих зустрічей [8, с.21].

Чи не найяскравіше захист прав людини як один з основних напрямків діяльності Картера проявився у радянському векторі зовнішньої політики. Усвідомлюючи СРСР як своєрідний антипод демократичному світові, Картер спрямовує свої зусилля для захисту прав людей, що стали жертвами тоталітарної системи. Для цього він налагоджує безпосередні зв'язки з радянськими дисидентами, які були поборниками прав людини всередині СРСР.

У січні 1977 р. у Білому домі відбувся офіційний прийом радянського дисидента Володимира Буковського, що був депортований з країни після обміну його на найвідомішого чилійського політв'язня – лідера Комуністичної партії Чилі Луїса Корвалана. Буковський згадує бесіду з президентом: “Я ні про що не просив спеціально, намагався лише пояснювати, що кампанія за права людини повинна бути наполегливою і послідовною, якщо ми хочемо досягти успіху”. У відповідь Картер запевнив його, “що відступу не припускає і має намір послідовно продовжувати розпочате. Проблема прав людини - не просто тимчасова кампанія, але одна з основ його майбутньої зовнішньої політики” [4, с.70-71].

Радянські дисиденти поклали великі надії на новообраного президента. У січні 1977 р. Картер розпочав особисту переписку з лідером радянських опозиціонерів Андрієм Сахаровим. Академік у вітальній телеграмі

з нагоди обрання Картера президентом наголосив, що “рішучі заяви президента щодо захисту прав людини мають принципове значення та вселяють надію” [9]. За підрахунками архівіста історико-просвітницького центру “Меморіал” О. Макарова, радянськими дисидентами було надіслано декілька десятків листів до президента Картера, з них 15 від в’язнів політичних таборів. Багато листів надійшло від представників релігійних громад. Це свідчить про популярність заяв Картера серед інакодумців СРСР. [9].

У своїх спогадах Сахаров стверджує, що у січні 1977 р. отримав від адміністрації Картера прохання скласти список близько десяти політв’язнів, на боротьбі за звільнення яких варто зосередити зусилля. У відповідь написав листа, в якому просив про звільнення 16 осіб. Окрім того він звертав увагу новообраного президента на те, що вибух в московському метро, який стався 8 січня, можливо буде використаний в провокаційних цілях – для того, щоб дискредитувати дисидентів в очах світової та радянської громадськості [10, с. 682].

Звичним явищем стали листи до американського президента з проханнями допомогти емігрувати з СРСР. Звертаючись до президента Картера, громадянка Ільїна просить його допомогти отримати візу та емігрувати до Канади. Громадянка Макклеллан, що перебувала у шлюбі з громадянином США, просить посприяти воз’єднанню сім’ї. У листі вона описує становище своєї сім’ї, що підтверджує недотримання прав людини в СРСР. “Тут, коли я працювала в школі вчителем англійської мови, а моя дочка вчилася в цій же школі, ми піддавалися усіляким репресіям з боку дирекції та вчителів школи. Тепер, коли моя дочка хвора на виразку, радянська влада не віддає ліки, які чоловік вислав з США. Ми живемо в комунальній квартирі, і сусіди виконують роботу по стеженню за нами, покладену на них органами КДБ, тероризують нас, ображають з приводу шлюбу з американцем. Час від

часу я піддаюся переслідувань на вулицях міста. Життя моє абсолютно ненормальне” [9].

У жовтні 1977 р. розпочалася робота Белградської конференції, головною ціллю якої була перевірка виконання положень Гельсінських угод. Американська делегація наголошувала на розгляді питання, що стосувалося невиконання Радянським Союзом деяких домовленостей, які стосувались передусім порушень прав людини. В рамках цієї міжнародної зустрічі радянській стороні були висунуті звинувачення, що стосувались згаданої сфери. Питання постановили у беспрецедентній формі. Про це свідчить той факт, що для розгляду питання були залучені матеріали, які належали Гельсінським групам. До документів належали, насамперед, претензії громадян Радянського Союзу до влади.

Серед найзначніших заслуг адміністрації Джиммі Картера – сприяння звільненню п'ятох дисидентів, які перебували в ув'язненні – Олександра Гінзбурга, Едуарда Кузнєцова, Валентина Мороза, Георгія Вінса і Марка Димшиця, яких обміняли на двох співробітників КДБ Р. Черняєва та В. Енгера, заарештованих американськими спецслужбами [8, с. 22].

Активізація кампанії боротьби за права людини в СРСР стурбувала радянський режим і спонукала до дій у відповідь. Так, радянським послам в іноземних державах було дано вказівки щодо подальших дій. Їм рекомендувалося наголошувати на тому, що подібні кампанії можуть “негативно вплинути на розрядку напруги” та “завадити позитивним процесам, що відбуваються в міжнародних відносинах в останні роки”. Крім того послы мали запевняти світову громадськість у тому, що “в Радянському Союзі в повному об’ємі найбільш послідовно реалізуються права людини”. Також послы мали “систематично працювати над виявленням уразливих місць в політиці країн Заходу в сфері забезпечення прав людини і давати в Центр пропозиції стосовно посилення нашого пропагандистського контрнаступу на західні держави” [5].

Добринін, посол СРСР в США, висловлював занепокоєння щодо зятятості Картера у питанні прав людини. У спогадах він зазначає, що “слова президента про його небайдужість до долі свободи та індивідуальних людських прав були сигналом того, що це питання може постійно отруювати наші відносини”. “На мою думку, - зазначав посол, - хоча Картер і вірив в моральну правоту публічних висловлювань про права людини, він бачив у цьому питанні перш за все вигідну ідеологічну і пропагандистську зброю, яку президент наполегливо публічно застосовував проти СРСР, поступаючись іноді домовленостями щодо інших важливих питань радянсько-американських відносин” [5, с. 386].

Концепція прав людини стала своєрідною зброєю в боротьбі з ідеологічним суперником. Згодом у своїх мемуарах Бжезинський, радник президента Картера з питань національної безпеки, не без гордості відмітив, що з самого початку побачив в правах людини і дисидентах в СРСР хорошу можливість змусити Радянський Союз провадити ідеологічну оборону [5, с. 386].

Політику Дж. Картера стосовно СРСР та решти соціалістичних країн неодноразово засуджували через політичну підтримку ним дисидентських рухів, яка призводила до значного ускладнення міжнародних відносин. Уваги заслуговує реакція деяких впливових американців на цей аспект політики президента. Нельсон Рокфеллер заявляв, що “вважає це – найбільшою помилкою Картера, яка негативно вплине на різні сфери, навіть на ті, де сам Картер шукає порозуміння” [5, с. 386]. Очевидно йдеться про домовленості з обмеження стратегічних озброєнь.

У своїх мемуарах президент відповідав на ці зауваження так: “Мені часто дорікали - як вдома, так і за кордоном - в тому, що я дратую лідерів та уряди і вношу напругу у відносини між державами. Але в той же час мене ніколи не критикували ті, хто побував у в'язниці або зазнав тортур, ті, чії основні права були так чи інакше пригнічені. Коли їм вдавалося зробити

публічну заяву або таємно передати за кордон особистий лист, вони хвалили мене і підбадьорювали, знову і знову повторюючи, що найгірше для них – це зневага або забуття. Це особливо стосувалося політичних в'язнів за залізною завісою” [1, р. 351].

В той же час Дж.Картер піддавався критиці з боку дисидентів за недостатню рішучість у боротьбі за права людини. Аналізуючи діяльність адміністрації Картера дисидент Буковський згадував : “Я не маю жодного сумніву в щирості намірів Картера. Однак, крім щирості, у нього, здається, нічого більше не було. Навіть кваліфікованого оточення... Положення американського президента більше ніж незavidне. Ворогові б своєму не побажав опинитися на цьому місці” [4, с. 76].

Академік Сахаров у спогадах зауважує наступне “Заслуговує жалю заява Картера, зроблена через кілька місяців після інавгурації,що, продовжуючи захист прав людини, США не втручатимуться в конкретні справи ”. Очевидно, що дисиденти чекали від американського президента більш рішучих дій, спрямованих на захист прав людини. Проте у своїх оцінках вони високо оцінюють його внесок у цю сферу. Поруч із критикою нерішучості у спогадах Сахарова містяться також і позитивні відгуки про Картера: “Вперше очільник однієї з найбільших і наймогутніших країн світу підтримав і підтвердив настільки недвозначно принцип міжнародного захисту прав людини” [10, с.683].

Висновки. Можна стверджувати, що кампанія захисту прав людини в СРСР справді набрала досить широкого розмаху за часів перебування в Білому домі адміністрації президента Дж. Картера. Завдяки особистому втручанням глави виконавчої влади в цю сферу поживавилася внутрішня опозиція режиму в СРСР. Побачивши підтримку з-за кордону, радянські нон-конформісти активізували правозахисні ініціативи. На міжнародній арені СРСР довелося зайняти оборонну позицію, однак викликати більш серйозні наслідки в СРСР тоді ще не вдалося. Завдяки тому, що президент зробив питання прав людини

одним із ключових на міжнародній арені, світ дізнався про неналежне становище з правами людини в СРСР. З іншого боку, зосередженість Картера на проблемі захисту прав людини пришвидшила завершення детанту, хоча й не стала головною причиною цього процесу. Оцінюючи значення кампанії для подальшого розвитку подій, можна стверджувати, що вона зробила свій внесок у розпад СРСР і Східного блоку. Незаперечним є той факт, що Дж. Картер вивів питання прав людини на новий рівень.

Література

1. Carter J. Keeping Faith: Memoirs of a President / Carter J. – University of Arkansas Press, 1995 – 633 p.
2. Jimmy Carter: Inaugural Address [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=6575>
3. Kissinger H. Years of Renewal. The 3-d Book / Henry Kissinger. – N.Y.: Touchstone, 2000. – 1151 p.
4. Буковский В. Письма русского путешественника. – New York : Chalidze publications, 1981. - 268 с.
5. Выписка из протокола №56 заседания Политбюро ЦК КПСС от 19 мая 1977 г. “Об указаниях совпослам в связи с шумихой на Западе по вопросу о правах человека” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mhg.ru/files/012/Vlastdis.pdf>
6. Добрынин А. Сугубо доверительно: посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962-1986 гг.) / А. Добрынин. – М.: "Автор", 1996. – 687 с.
7. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true>
8. Золотарьова Я.І. Правозахисні ініціативи адміністрації Дж.Картера у розвитку американсько-радянських відносин 1977-1981 рр./ Я.

- І.Золотарьова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія Історія. – 2014. - №2. – С.21-23
9. Президент США Дж. Картер и права человека в СССР / НИПЦ "Мемориал" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://memo.ru/history/diss/carter_index.html
- 10.Сахаров А. Д. Воспоминания / А. Д. Сахаров. - М.: Права человека,1996. Т. 1. - 912 с.
- 11.Шлезингер-мл. А. М. Циклы американской истории/ А. М. Шлезингер-мл. – М.: Прогресс-академия, 1992. – 688 с.